Այս է ահա պատճառը, որ սոքա այսպիսի անակնկալ ու չտես տուրքերով յափշտակուած՝ չափ ու սահման քանդելով, իրանք իրանց ասես անսխալ ու բռնակալ ոտիկան են հրատարակել[1] մեր ոչ թէ "խոպան„, այլ անտէր ու երախտամոռ գրական ասպարիզում, որի մէջ "դէպէշ-խփող„[2] գրողների երբեմն կատուի մլաւունին հաղիւ հաւասարուող ձայնը՝ այսօր արդէն "առիւծի„ մռնչիւնի են փոխարկում։ Եւ աջ ու ձախ հրամայաբար հարուածելով, հաւատացնում են միամիտ ընթերցողներին, թէ միմիայն իրանք են որ կան՝ այրն ու քէն հայ գրականութեան եւ սորա ասպարիզի մենաշնորհ արտօնութիւնը վայելող միակ "հոգեբարձ-գրողներ„ այսինքն թէ "չկայ հայ գրականութիւն, բաց ի մեր կողմի հայ գրականութիւնից եւ "Մշակն„ է "Եղական„ մարգարէն այս գրականութեան։„

Բաւ է, սակայն։ "Դուլտուրական Մշակի„ գործադրած մշտասովոր բանակռուի շնորհալի քաղաքավար ձեւերով չեն բուժւում անշուշտ "բառասանակ ախտի հետեւանքները։„ Դեղ ու դարման պէտք է, որ ի հարկէ բոլորովին անկարող են պատրաստել ինչպէս մեր երդուեալ օտարամոլ "գրողները„, նոյնպէս եւ եւս առաւել մեր մտաւոր կեանքի ինքնակոչ ոտիկանները, որոնց "օրգանի„ հէնց նոյն 190ոդ փուռ պատգամներով որոտող ումբակոր համարը նոյնպէս շարունակում է վարակուած լինել հետեւեալ օտարախորթ բառերով՝

պէյզոյ, կոնֆէրենցիա, կոմբոյդ, մանիֆեստ, հիմն (!?), ղէվիկոս, պրէնց, պէկիսլանոպ, կոդիոտ, ֆինանս, գենէրալ, անդրիկոպ, եւ այլն, եւ այլն օտարաձայն խօսքերը, որոնց հայերէններին տեղեակ լինելը մեր "կուլտուրականների„ ասելով՝ "անմիտ եւ աննիւթ մի պահանջ է, որ իրական փաստերի վրայ չէ հիմնուած„ ...Ի հարկէ, այո...

Վերջացնելով նամակս եւ միանգամ ընդ միշտ փակելով այս մասին ամենայն վիճաբանութիւն մեծանուն "Մշակի„ խմբագրութեան հետ՝ անկարող եմ որ չյիշեմ Ֆրանսիացի հմուտ բանասէրներից մէկի սիրուն ասացուածը թէ՝

"Գիտութիւնը՝ որ այսօր հնարներ ունի խուզարկելու եւ քննելու ովկիանոսի խորութիւններն անգամ, դեռ ոչ մի հնար կամ միջոց չէ գտել, որով կարողանայ քննել եւ չափել մարդկային յամառ յիմարութիւնը„ —։ Բայց...

„Quousque tendem-?[1]

Ընդունեցէք, խնդրեմ, Արժանապատիւ Հայր Խմբագիր, խորին յարգանացս հաւատին եւայլն.

Ն. ՑԱՐՈՅ

Հոխտեմբեր 1900։

* * *

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Երկար լռութիւն մը՝ որ մեր հայերէն լրագրական լեզուն մաքրելու, յստակելու պայքարին յաջորդած էր մասամբ, "Հանդէս„ տկար փորձ մ'ըրաւ անգամ մ'ալ խզելու, եւ հին խնդիրն գամ մի եւս արծարծելու, ինչպէս խնդիրներէ ե՞ հոդերէ դէղ օրոշ ոգուելով։ Ա՛ այս վանճան հիւրընկալած էր իւր էջերուն մէջ Յօդուածագիր Պր. Ն. Յարոյի "Բառասանակ ախտի հետեւանքներ„ անուն գրութիւնը։ Այս յօդուածը ստոյգ է նոր բան մը չէր որ հրապարակ կը նետէր, քանի մը շատ անգամ լսուած տրտունջներ, սկզբունքներ եւ դիտողութիւններ էին մեր հրապարակական լեզուին տեղիս տեղիս ցոյց տուած խեղճ կերպարանքին, ցնցոտի հագուստին, բաց վէրքերուն, միով բանիւ հիւանդագին դրութեան մասին։ Յօդուածն ամենայն ծանրութեամբ գրուած էր, խօսքն ընդհանրութեան ուղղելով, թէ եւ շատ անհաճոյ ճշմարտութիւններ ալ ի մէջ բերելով։ Եթէ դիտողութեան արժանի կէտ մը կար՝ այն ալ միայն ընտրուած տիտղոսն էր, ցորչափ խնդիրն ոչ եթէ մեր լեզուին բնական աղքատութեան, կամ զարգացման մէջ գաճաճ մնացած ըլլալուն վրայ հնար էր ըլլալ, որ ուրախ ըլլալու ենք՝ մեծապէս վիճելի կէտ մըն է, այլ ուղղուած էր այն սկզբան դէմ, որով օտար, այլալեզու բառեր հայերէնին մէջ մուծելու ամէն դիւրութիւն կը հայթայթուի, ըստ այսմ կարծենք լաւագոյն կ'ըլլար եթէ փոխանակ "Բառասանակ ախտ„ գործածելու, ընտրուած ըլլար "Օտարամոլութեան հետեւանքները„, որ ճշդագոյնն ալ է։ Մենք լիով հաւան էինք յօդուածիս սկզբանց եւ եզրակացութեանց, վերն յայտարարեալ պատճառներով։ Ոչ այսպէս ուուսահայ մամուլը։

Ասոր ամէնէն ազդու ներկայացուցիչը՝ "Մշակը„ հարկ սեպած է իւր ընդհանրապէս հետաքրքրական "Մամուլ„ գլխուն մէջ հակա-

---

1 Լաւ է որ "Մշակի„ խմբագրութիւնը եւ կամ իւր նմանները քաղաքական եւ կամ այլ տեսակ իշխանութիւն չունին, եթէ ոչ՝ ակներեւ է, թէ ինչ կը մնար ... մեր վիճակը ...

2 Հեռագրաթել քաղաղ։

1 "Մինչեւ ե՞ր„։

1 "Մինչեւ ե՞ր„։

ռակ խօսելու· եւ խածնելու։ Կարծիք մը, ուղղութիւն մը պաշտպանելը՝ ամէնուն ազատ իրաւունքն է, բաւական որ սոսկիչական կերպով ըլլայ վիճաբանութիւնը — մասնաւոր կը շեշտենք այս բառը, վասն զի՝ ցաւալի երեւոյթ մըն է, ոչ միայն ռուսահայ, այլ եւ արտասահմանի ամէն գոյն ունեցող մամլոյն գլխաւոր մեկ թերութիւնն է այս կէտը։ "Մշակ„ իւր 190 եւ որոշ թուոյն մէջ այս "առարկայականի„ սահմանն բազմաթ անցած է եւ պատասխանն աւելի անձնական ուղղութիւն ունի։ Այս յամենայն դէպս մեր գիտնալիքը չէ, սակայն այսու լիով իրաւունք կու տայ Յօդուածագրին՝ նոյն ոճով եւ նոյն համեմներով պատրաստուած պատասխան մը տալու։ Այս պատասխանն է զոր այսօր սիրուած ենք հրատարակելու անփոփոխ, վասն զի թղթակցութիւն եւ անկախ նամակ մ'ըլլալով՝ իրաւունք չունինք նամակին շատ մը կողմեր յայտնելու, կրճատելու, թէ եւ մեր ուղղութեան, թերթիս էջերուն ծանրութեան եւ դէր փոփոխ հակառակ ոճով գրուած ըլլայ։ Ցարոյ իւր այս խիստ նամակովը՝ կը շատանայ եւ կը խոստանայ այլ եւս չդառնալ, ուրախ ենք այս մասին, սակայն մենք պիտի չքաշուինք հրապարակէն, եւ յուսանք առիթ ունենալ անդրադառնալու, այս խնդրոյն հրապարակն շատ լայն ըլլալով։

"Մշակ„ պաշտպանելով հանդերձ թէ ամէն դարու մէջ հայերէնն իւր մէջ ընդունած ըլլայ օտար բառեր, — շատ ստոյգ է եւ անվիճելի խնդիր, մը — բոլորովին կը մոռնայ որ այս ամէն յոռնարէն, էբրայերէն, սոսկիչէն, պարսկերէն, ալաբերէն, դանլարէն եւն եւն բառերը մեծաւ մասամբ հայացած են, հայ աբեմ զգեցած, յորս իւր իսկ մէջ բերած եկեղեցի բառը, որ յունարէն — εκκλησία էն որչափ մեծ փոփոխութիւն ունի։ Օտար բառեր գործածելը, սխալ չհակրցուինք, ոչ ոք կրնայ արգելել, այս անհրաժեշտ չարիք մըն է երբ ուրիշ որ եւ է նոյնիմաստ գաղափար մը գտնել անհնար է հայերէնին մէջ, մենք իսկ թերթիս մէջ շատ յաճախ գործածած ենք բոլորովին բառեր, եւ այն տեղեր ուր որ կարծած ենք տեղւոյն իմաստին զարկ մը տալ եւն, եւ այս վախճանաւ միայն գրած ենք զանոնք լատինական տառերով. մենք զմեզ չենք խաբեր եւ "Մշակ„ ի զուր կը կարծէ թէ "Վիեննայի հայկաբանները օտար բառերի հարցը չեն լուծում նրանով, որ երբ հարկադրուած են լինում գործածել մի օտար բառ, նրանք այդ բառը գրում են ոչ նիթէ հայկական, այլ լատինական տառերով։„

"Մշակը„ գիտէ թէ իւր տակար կողմը ո՞րն է, եւ ճարտարութեամբ զայն շօշափելէն կը խորշի, միակ զիջողութիւնը զոր կ'ընէ՝ է, "որ Ընդհանրապետիան պէտք է գրել եւ ոչ թէ կրէսպոնդենցիա — այդ ինքն ըստ ինքեան հակասական է„։ Եւ սակայն անհակասական է թէ ինչո՞ւ համար ինք չի գործադրեր զայս։ Ահա այս է խնդրական կէտը, եւ հոս է որ պատ. "Մշակն„ ինք զինք կուրութեամբ կը հարկանէ, կամ տեսնել չ'ուզեր։ Մենք չենք ընդունիր նաեւ թէ՝ "երբ մեր յառաջը գալիս են այնպիսի խօսքեր, ինչպէս են օպերա, կոլլոսեում, կապիտալիզմ, սալն, մենք գործ ենք ածում այդ բառերը, համոզված լինելով որ հայոց լեզուն չը պիտի անհետանայ.„ Ո՛չ, հայոց լեզուն չ'անհետանար նաեւ դանի մը հարիւր օտար եւ ռուսաձեւ բառեր խառնելով, բայց կ'անհետանայ լեզուին մաքրութիւնը, կ'անհետանայ անարատութիւնը, կ'անհետանայ գաղափարականութիւնը։ Եւ արդեւք անկարելի՞ է օպերան "թատերգութեամբ„, կոլլոսեում "քաղաքակրթութեամբ„ կամ նաեւ մշակմամբ, կապիտալիզմը "դրամատերութեամբ„ կամ դրամատերաբք բառով, սալն "սրահով„ կամ ակումբով եւն եւն թարգմանել։ Բայց պիտի ըսուի թէ այս բոլոր իմաստք օտար բառին նկարագրականը չունին ճշդիւ ասա, յայսմ է յանցաւոր ռուսահայ մամուլը, որ այլուր նուիրագործուած եւ կիրառութեան մէջ եղած բառերն արտաքսելով իւր սիւնակներէն՝ անոնց ժողովրդականացման, ընդհանրացման արգելք կ'ըլլայ։ Եւ երբ իւրաքանչիւր ոք ազատ ըլլայ բառ մ'այնպէս կամ այնպէս թարգմանելու, կամ նաեւ նոյնը փոխ առնելու՝ այն ժամանակ տարակոյս չկայ որ նոր հնարուած կամ յարմարցուած հայերէն բառը՝ իւր նկարագրականութիւնը կը կորուսանէ։ Ցեղաշրջման դրութիւն մըն է, յորում կը գտնուի այսօր ռուսահայ մամուլը, եւ այսպիսի յեղաշրջումներ շատ տեսած է հայերէն լեզուն, դասականէն, գրաբարէն սկսեալ՝ մինչեւ աւուրս աշխարհիկ բարբառը, այսպէսով գրաբարին մէջ Զ - ԺԲ. դար տեսնուած յոնաքանոնիկ+, ԺԵ— ԺԸ. դար տեսնուած լոպինքանոնիկ+իրենց անճոռնի, անհամ դարձուածներովն անհետ եղան։ Այսպէս արեւմտեան աշխարհաբարը՝ տարիներէ ի վեր կ'աշխատի մաքրել իւր մէջէն թրքաբան դարձուածներն ու ձեւերը, եւ յաջողած իսկ է լիով. այսօր՝ միայն երբ զաւեշտական մը կ'ուզուի գրուիլ՝ դարուս առաջին երեք չորս տասնեակներուն թրքախառն լեզուն կամ տաճկերէն բառեր կը գործածուին։ Ու-

digitised by A.R.A.R.@

բախական երեւոյթ մըն է նաեւ այն որ այսօր արեւմտեան Հայերէնին մէջ թաղիքանոխիւն չեն կրցած յաջողութիւն մ'ունենալ, թէ եւ դեռ կը նշմարուին մանր մունր դէպքեր ասա անդ, տակաւն ասոնք աւելի հաղուագիւտ զարտուղութիւններ են։

Օտար բառերը կամ յատուկ անուանէ մ'առնուած են, կամ ասոր ածանց մ'են եւ կամ նշանակութիւն մ'ունին։ Այն մեքենայից, զգեստուց, շէնքերու, եւ նորանոր գիւտերու օտար բառերը՝ որոնք նշանակութիւն մը չունին՝ Հայերէնի մէջ գործածել ոչ ոք կրնայ պախարակել. բայց հարկ է դատապարտել այն երեւոյթը՝ որով նախընտրելի կը համարուի թելեֆոն քան հեռաձայն, եւն եւն։ Այսու հանդերձ մենք չենք պնդեր թէ պէտք է ամենայն ինչ Հայացընել, զոհ տալով ծաղկը, թաղրանոխիւնը, եւն եւն։ Կը յարգենք մեզանէն ասոնցմէն բառերը։ Շատ լաւ ծանօթ ենք Գերմաներէնի մէջ նման երեւոյթի մը, որ սակայն յաջողութիւն չէ ունեցած — գոնէ առ այժմ — եւ պատճառը։ Պատճառն ալ է որ եւրոպական բոլոր լեզուները կը վերցընեն լատինականէ եւ յունարէնէ եւ երկու լեզուներէ միանուագ բարդութիւններ, — այս հիման վրայ կառուցուած է ասոնցմէն բարեբարոյ ամբողջ շէնքը։ Ասոր համար ալ Գերմանիոյ մէջ այն ճիգը որով ուսումնական բառերու գերմաներէնի դարձուած մը տալ կ'ուզէ՝ թէ որ վերոյիշեալ օրինաց հակառակ չը լլլայ՝ յաջողութիւն ունի, բայց թէ որ անճաշակ արդիւնք ունենայ՝ հասարակութեան մտադրութենէն կը վրիպի։ Այսպէս օր.ի համար Téléphonի տեղ Fernsprech-stelle, անշամ դարձուածը, առաջնոյն ճկունութիւնը, համաձայնութիւնը չունենալուն՝ միայն Alldeutsch = համագերմանական լրագրաց եւ այն՝ ոմանց մէջ կը տեսնուի։ Եւ այս՝ քաղաքակրթութեան կենդրոն համարուող ազգի մը մէջ կը պատահի. որչափ եւս առաւել մեզի համար...։

Ստոյգ է որ ուղիղ սկզբունք է՝ թէ լեզուներն ամէն ալ՝ յորս եւ Հայերէնն ընդհանուր մարդկային տարաբոյր մշակման զարգացման ազդաս հասանելի պիտի ենթարկուին, սակայն ոչինչ նուազ ուղիղ է եւ այն՝ թէ սա կրնայ բլլալ միայն որոշ սահմանի մը մէջ, այսպէս ոչ գաղղիերէնը Շուեսերէնով, ոչ Գերմաներէնն Խաալերէնով, եւ ոչ ալ Հայերէնը՝ Ռուսերէնով կրնայ բարեփոխուիլ։ Ուստի բոլորովին ի դէպ կը համարինք պատ. "Մշակի" կարծիքը թէ "Շատ պէտք է ճանաչել...։"

Հ. Վ. ՄԵԼՔ.

ԱՅԼԵՐԵԱՅԼ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

1. "ՔԱՆԱՍԷՐ, հանդէս հնախօսական. պատմական" եւն, հրտ. Ղ. Յ. Բասմաճեան։ Հտր. Բ. Պրակ Բ։ Պարիս 1900. էջք 97–180։
2. "ԹԱՆԳԱՄԱՆ հայկական հին եւ նոր դպրութեանց։ Բ. Ամկաձոն Գիրք Նոր կտակարանաց։" Վենետ. 1898. 8° էջք ԺԷ+491. (հրտ. Հ. Նասպի Տայեցի։)
3. ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՕՐԱՑՈՑ Ազգային Հիւանդանոցի։ 1901։ Կ. Պոլիս։ Տպ. Յ. Մատթէոսեան։ Էջք 8° 447։ Գինն է՝ 10 դր.։
4. "Ս. ԱԹԱՆԱՍԻ Աղեքսանդրիոյ հայրապետի Մառք, թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնք." (հրտ. Հ. Նասպի Տայեցի։) Վենետ. 1899։ Մեծ 8° էջք Ի+647։
5. Հ. Յ. ԱՇԱՌՈՒՆԻ, Յուցակ Հայերէն ձեռագրաց Մանասարեան վարժարանի ի Կարին։ (Catalog der arm. Hss. in der Bibl. des Sanassarian-Institutes.) Վիեննա 1900. 4° էջք ԺԵ+37։ Գինն է՝ Ֆր. 1.50։
6. KARST J., Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen. Strassburg 1901. 8° pp. XXI+444.

1. "Քանասէր, հանդէս հնախօսական, պատմական" եւն։ Բանասիրական պարբերականս ներկայ տարեշրջանին երկրորդ եռամսեայ պրակն առաջեւնիս ունինք, նոյնպէս խնամեալ խմբագրութեամբ եւ բազմակողմանի նիւթերով՝ ինչպէս էին նախընթաց պրակները։ Յօդուածներու շարքը կը բանայ այս անգամ Հայագէտն Մէյէ գաղղերէն լեզուաւ լեզուաբանական գրութեամբ մ'որ Հայերէն բայերուն խոնարհմանց մասին է (Meillet, Notes sur la conjugaison arménienne, էջ 97—109) որուն կը կցուին երկու փոքր յաւելուածներ, մին (էջ 110—2) Հայերէնի մէջ -է վերջաւորած բառերուն հոլովման եւ երկրորդը (էջ 113) "տերութիւն" բառին մասին։ Հեղինակը մանաւանդ լեզուաբան բլլալով՝ պէտք չկայ կրկնել որ հմտութեամբ գրուած է այս խնդրոց վրայ, որ նիւթերուն մասին՝ ինչպէս սկիզբը ծանօթութիւն մը կը ծանուցանէ, դասախօսութիւններ կարդացած էր Հեղինէին ի Պարիս։ — Հրատարակիչն այս անգամ պատմական բաժնին մէջ յօդուած մը կը գնէ "Աւետիք Պատրիարք Հայոց" (էջ 114–6), առիթ առնելով Պարիսի Թ. 11 ձեռագիրն, որ պրակիս մէջ կը ցուցակագրուի, եւ ուր Աւետիք իւր յիշատակագրութիւնն գրած է։ Այս խնդրոյ մասին բաւական բան կայ գրուած, մաս մ'ալ Հայերէն թարգմանուած. (հմմտ. մեր "Ցուցակ," 1066։) — Հնագրական բաժնին յօդուածը՝ Միհրան Յովհաննիսեանի "Հնագոյն Հայ գրչագիրն" (էջ 117—8) արդէն առիթ ունեցանք ուրիշ տեղ մ'ընդարձակօրէն յաւաջ բերելու. ("Հանդէս" 1900, էջ 356։)

Շատ հետաքրքրական եւ նորութիւն մը է մատենագրական բաժնին մէջ այս անգամ Նորայրի հմտական գրութիւնը՝ "Գրիգորի Մագիստրոսի գամփռական թղթին մեկնութիւն ի Նմին իսկ ի Մագիստրոսէ," (էջ 119—140)։ Խրթնաբան Մագիստրոսի ամենախրթին եւ սուուգիտ "անիմանալի" գրուածք մըն էր ցայժմ իւր թուղթը որ "գամփռական" բառով կը սկսի։ Այժմ կը

digitised by A.R.A.R.@